

ВИТОКИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ВЧЕННЯХ XVII-XVIII СТ.

THE ORIGINS OF LIBERAL LEGAL IDEOLOGY IN THE DOCTRINES OF THE XVII–XVIII CENTURIES

Добросердов А.Р., аспірант юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті досліджуються політико-правові ідеї філософів XVII-XVIII ст. щодо становлення ліберальних принципів у суспільно-політичному житті та законодавстві. Погляди Дж. Локка покладали принцип свободи та автономії людини із розряду привілеїв у розряд вроджених прав. Свобода, її обсяг має бути не дарована кимось, а визнана, керуючись здоровим глуздом і знаннями про людину. Ліберальна позиція Дж. Локка покладає абсолютність вродженої свободи, незалежної від влади, яка може бути потрібна саме для врядування життя суспільства, окремої особистості. Відтак, виникає твердження про народне походження влади, а відповідно про її обмеженість. Ліберальна ідеологія апелює до людського розуму, чим звеличує кожну особистість у її можливостях на власний розсуд будувати свою життєдіяльність, без сторонньої опіки. Автор робить висновок, що ліберальна свобода не може трактуватись як свавілля: свобода вбивати, свобода підкоряти. Це можливо лише як мінімально необхідна втручання з боку держави для підтримання режиму правопорядку.

У статті аналізуються погляди Ш.Л. Монтеск'є, який наголошує, що свобода це не просто природна властивість людини, не просто принцип життя, але й частина влади. Ліберальне суспільство можливе лише у народній державі, тобто такій, де витоком змісту правових норм та формування влади залежить безпосередньо від народу. Принцип свободи є абсолютним благом та цінністю, однак не завжди він є благом історичним. Ш.Л. Монтеск'є вказує на проблему реалізації цього принципу для суспільств, у яких відсутня відповідна історична пам'ять.

Автор аналізує погляди Руссо, який відстоює незворотність ліберальних процесів у суспільстві. Свобода може бути протягом тисячоліть обмежена, придушена, однак, якщо цей принцип вже розкрився, його зміст розгорнувся у правосвідомості, то зворотного шляху немає, тому що розкривається сама природа людини. У статті досліджуються ідеї Т. Джефферсона, який аргументує, що саме ліберальне суспільство більше наділене благами за інші, тому що через свободу вони стають доступні кожному. Отже, форма держави має критично важливе значення для розвитку ліберального суспільства. У даному випадку мова іде про обов'язковість впливу народу на владу через вибори.

Ключові слова: лібералізм, свобода, правова ідеологія, правове вчення, принципи права, Руссо, Локк, Монтеск'є, Джефферсон.

The article examines the political and legal ideas of philosophers of the XVII-XVIII centuries about the formation of liberal principles in social and political life and legislation. The doctrine of J. Locke put the principle of human freedom and autonomy from the category of privileges to the category of innate rights. Freedom and its scope should not be granted by someone but recognized guided by common sense and knowledge about a person. J. Locke's liberal position proves the absoluteness of innate freedom which is independent of power which may be necessary precisely for governing the life of society of an individual. Therefore there is a statement about the people's origin of power and accordingly about its limitations. Liberal ideology appeals to the human mind which exalts each individual in his ability to build his life at his own discretion without outside guardianship. The author concludes that liberal freedom cannot be interpreted as arbitrariness: freedom to kill, freedom to conquer. This is possible only as a minimally necessary intervention by the state to maintain the regime of law and order.

The article analyzes the views of Sh.L. Montesquieu who emphasizes that freedom is not just a natural human property not just a principle of life but also a part of power. A liberal society is possible only in a people's state that is one where the origin of the content of legal norms and the formation of power depends directly on the people. The principle of freedom is an absolute good and value, but it is not always a historical good. Sh.L. Montesquieu points out the problem of implementing this principle for societies that lack adequate historical memory.

The author analyzes the views of Rousseau who advocates the irreversibility of liberal processes in society. Freedom can be limited and suppressed for thousands of years. If this principle has already been revealed its content has unfolded in legal consciousness then there is no turning back because the very nature of man is being revealed. The article examines the ideas of T. Jefferson who argues that a liberal society is more endowed with goods than others because through freedom they become available to everyone. Therefore the form of the state is critically important for the development of a liberal society. In this case we are talking about the need for the people to influence the government through elections.

Key words: liberalism, freedom, legal ideology, legal doctrine, principles of law, Rousseau, Locke, Montesquieu, Jefferson.

Україна невпинно рухається шляхом інтеграції європейських цінностей у різні сфери суспільного життя. Однією із ключових таких цінностей є ліберальна ідеологія та принцип свободи, що розгортається у різних напрямках життєдіяльності. Не виключенням є і вітчизняна правова система. Однак для кращого сприйняття, розуміння та засвоєння ліберальної ідеології завжди варто звертатись до доктринальних витоків, що дає змогу розуміння тих чи інших дискусійних питань для сучасної правосвідомості, пов'язаних з ліберальним сприйняттям прав людини та їх реалізації. У даній роботі буде проаналізовано вихідні положення ліберальної ідеології у класичних природно-правових та державно-правових ученнях XVII-XVIII ст.

Вивченням теорії лібералізму, яка покладає принцип свободи особистості та суспільних відносин як рушійну силу суспільно-політичного та правового життя займались Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Т. Джефферсон та інші. Саме ці класики політико-правової думки у різних контекстах розкривали принцип свободи як єдино правильний для організації політико-правового організму.

Ключову роль у розробці ліберальної доктрини відіграв Джон Локк. У своїй знаменитій праці «Два трактати про правління» він наголошував: «...у людини є природна свобода, оскільки всі, у кого однакові природа, розумові та фізичні здібності, за природою рівні і повинні користуватись одними й тими самими загальними правами та привілеями» [1, с. 189]. Отже, перше і найскладніше завдання ліберальної теорії – це сприйняття всіх рівними. Класове суспільство тисячоліттями утверджувалося як дещо абсолютно нормальне, хоч і суперечило здоровому глузду. Необхідний обсяг правоздатності надавався людині не за народженням, а за походженням та соціальним становищем. Дж. Локк починає позиціонувати справді революційні речі, що були покликані змінити всю Європу та Америку завдяки простому силігізму: якщо всі люди фізично та ментально рівні, то і користуватись своїми можливостями теж мають нарівні. Така позиція покладає принцип свободи та автономії людини із розряду привілеїв у розряд вроджених прав. Свобода, її обсяг має бути не дарована кимось, а визнана, керуючись здоровим глуздом і знаннями про людину.

Дж. Локк наголошує, що свобода для людини це все, те, що дає підстави для її буття: «Того, хто в природному стані побажав би відібрати свободу, якою володіє будь-хто у цьому стані, необхідно вважати бажаним відібрати і все інше, оскільки свобода є основою всього іншого. Схожим чином того, хто в громадському стані побажав би відібрати свободу, що належить членом цього суспільства або держави, слід підозрювати в намірі відібрати у них і все інше і, таким чином, вважати такими, що перебувають у стані війни» [1, с. 271]. Як відомо теорія суспільного договору, прибічником якої був Дж. Локк виходила із покладання положення, що мав місце деякий природний додержавний стан суспільства, і, на думку Локка він характеризувався повною, абсолютною свободою кожного члена, оскільки вона є сутнісною характеристикою і властивістю буття людини. Саме на підставі свободи людина здійснює свою фізичну та ментальну діяльність і на підставі неї все набуває. Таким чином, навіть теоретично, за відсутності політичної влади, позбавлення людини свободи і означає позбавлення її буття, підстав його існування. Отже, така позиція дає можливість стверджувати, що свобода це ключова суспільна цінність, без якої взагалі не доводиться говорити про будь яке благо. У зв'язку з цим Локк доходить висновку, що бажання влади забрати свободу у певної категорії людей автоматично означає забрати у них все. Таке сприйняття певної категорії людей є ворожим, і тому Локк це називає станом війни. Відтак, свобода є та цінність, з якої походять і решта суспільних благ і можливість користування ними. Наприклад, рівність без свободи буде класовим зрівнянням, привілеєм, а натомість, рівність на підставі природної свободи стає загальносоціальним благом і можливістю.

Провівши різницю між природною свободою та громадянською Дж. Локк уточнює зміст останньої, яка не може бути абсолютною: «Свобода людей в умовах існування системи правління полягає в тому, щоб жити відповідно до постійного закону, спільного для кожного в цьому суспільстві та встановленого законодавчою владою, створеною в ньому; це свобода дотримуватися мого власного бажання у всіх випадках, коли цього не забороняє закон, і не бути залежним від непостійної, невизначеної, невідомої самовладної волі іншої людини, тоді як природна свобода полягає в тому, щоб не бути нічим пов'язаним, крім закону природи» [1, с. 275]. Отже, перший принцип лібералізму – це життя у свободі, що не заборонено законом. Як бачимо саме ліберальні принципи вперше покладають відомий тип правового регулювання, заснований на диспозитивності влади. Важливим аспектом є також постійність закону, який не має залежати від мінливості політико-правових режимів та волі суверена. В свою чергу постійний закон заснований на законах природних, а тому формується як правова константа як дещо священне та незмінне. Природного закону було б достатньо якби суспільні відносини не ускладнювалися через появу приватної власності і потреби у детальнішому регулюванні суспільних зв'язків, у появі політичної влади. Втім таке ускладнення не відміняє природних законів, а навпаки, ставить їх в основу правової системи, порушення яких призводить до руйнівних наслідків всередині держави. Таким чином, ліберальний принцип свободи заснований на ідеї максимально можливої автономності особистості, обмеження якої можливе лише законом, заснованим на природно-правових приписах (власність, договір, рівність тощо).

Ліберальна ідеологія тісно пов'язана із принципом розумності, оскільки саме здоровий глузд в першу чергу (а не тогочасні закони) підказують філософам хибність розуміння структури суспільства за формулою «кожен селянин повинен мати свого лорда». Відсутність можливості людини розпоряджатись власною свободою та особистістю немає нічого спільного із її сутністю, на що вказує Дж. Локк: «Отже, свобода людини і свобода діяти за

їїго власною волею ґрунтуються на тому, що вона має розум, який в змозі навчити її тому закону, за яким вона має собою керувати, і дати їй зрозуміти, якою мірою у неї залишається свобода її власної волі» [1, с. 293]. Якби феодальна формула була б правильною, то це означало б, що більшість населення не мають достатньо розуму для розпорядження власною особистістю. Власністю, діями, а потребують стороннього розуму, який би їм у тому допоміг. Однак, це суперечить початковій рівності всіх, наділених однаковими спроможностями, що на той час уже було беззаперечним. Отже, ліберальна ідеологія апелює до людського розуму, чим звеличує кожен особистість у її можливостях на власний розсуд будувати свою життєдіяльність, без сторонньої опіки. Загалом максимальне невтручання наскільки це можливо у економічне, психологічне, соціальне, політичне життя людини є наріжним каменем для лібералізму, що відрізняє його від інших ідеологій і сформувало сучасне вільне суспільство таким як ми можемо його бачити у розвинених демократичних державах.

Політико-правовий та соціальний вимір лібералізму розробляв Ш.Л. Монтеск'є, який є автором теорії поділу влад і взагалі прибічником обмеження влади як такої. Перш за все він теж є переконаним адептом принципу свободи як вихідного положення правової реальності: «Необхідно усвідомити, що таке свобода і що таке незалежність. Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то він не мав би свободи, оскільки те саме могли б робити й інші громадяни» [2, с. 155]. Вище наголошувалося на баченні свободи Дж. Локком, що полягає у можливостях робити все, що не заборонено. В даному випадку є інша сторона цього підходу, яка в сучасній теорії права теж розуміється як тип правового регулювання – можна все, що дозволено. Такий підхід дещо звужує диспозитивність у регулюванні суспільних відносин, однак дає можливість розглядати лібералізм з точки зору законності. Саме закон може визнати чи навпаки заборонити, обмежити свободу як таку попри її природне походження. Тим самим проблема ліберальних цінностей стає проблемою духу законів, їх ідеології.

Ж.Л. Монтеск'є наголошує, що форма держави для політичної свободи не є ключовим чинником, ні демократія, ні аристократія не застраховані від зловживання владою. У такій позиції дійсно є своя справедливість, оскільки для ліберального суспільства головним є мінімальне втручання держави у приватне та громадське життя, а при необмеженій владі такий принцип втілити важко, тому що сама природа влади полягає у можливості впливу на об'єкт, тому чим більше влади, тим більше впливу: «Політична свобода має місце лише за обмеженого правління. Однак вона не завжди трапляється і в помірних державах; вона буває в них лише тоді, коли там не зловживають владою... Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, за якого різна влада могла б взаємно стримувати одна одну. Можливий такий державний устрій, у якому б нікого не змушувати робити те, чого його не зобов'язує закон, і робити того, що йому дозволено» [2, с. 155]. Отже, політична свобода суспільства можлива лише за наявності обмеженої влади, звідки зрештою і походить відома теорія поділу влад та принцип стримувань та противаг. Ліберальне суспільство прямо залежить від характеру влади, від наявності конкретних законних рамок її можливостей. Найвищою руйнівною силою для суспільства має бути не влада, а закон, який є однаковим для всіх. Втім, варто зауважити, що і сам закон теж зовсім не гарантує свободу суспільству, але у поєднанні із обмеженою владою система норм справді має шанси отримати гуманне обличчя.

Ш.Л. Монтеск'є відмічає, що свобода це не просто природна властивість людини, не просто принцип життя, але

й частина влади, оскільки суб'єкт як дещо індивідуальне завжди є частиною загального організму, який теж має бути наділений свободою, а якщо цей організм має вплив на владу, його обмежує, тоді виникає логічний висновок, що свободу влада не просто визнає за кимось, але й для неї вона стає рушійною силою: «Свобода кожного громадянина є частиною загальної свободи, а в народній державі – навіть частиною верховної влади. Продавати своє громадянство – це така безглуздість, на яку не зважиться жодна людина. Якщо свобода має цінність для того, хто її купує, то вона безцінна для того, хто її продає» [2, с. 221]. Отже, ліберальне суспільство можливе лише у народній державі, тобто такій, де витоком змісту правових норм та формування влади залежить безпосередньо від народу. Таким чином, принцип свободи як природної властивості людини розгортається у ліберальному суспільстві і пронизує соціальну, економічну і навіть політичну сфери, що закладає відомі теорії правової, соціальної держави.

Монтеск'є наголошує на важливості політичної складової у реалізації принципу свободи та розвитку ліберального суспільства як такого: «Політична свобода надає велику цінність громадянській свободі, а хто втрачає останню, той втрачає і першу» [2, с. 221]. Вільне суспільство неможливе, коли має місце необмежена влада, оскільки вона передбачає можливість необмеженого впливу на особистість, її приватне та публічне життя; жоден тоталітарний режим не обійшов повз обмежень свободи.

Принцип свободи є абсолютним благом та цінністю, однак не завжди він є благом історичним. Ш.Л. Монтеск'є вказує на проблему реалізації цього принципу для суспільств, у яких відсутня відповідна історична пам'ять: «Сама свобода здавалася нестерпною для народів, які не звикли нею користуватися. Так чисте повітря буває іноді шкідливе для мешканців болотистих територій» [2, с. 274]. Природна свобода ще не означає вміння і звичку нею користуватись, з часом для суспільства тоталітарного свободу важко стає розуміти і засвоювати, коли життя видається цілком зрозумілим і без блага свободи. Отже, ліберальне суспільство це не просто історія боротьби за свободу, це і становлення відповідного типу правосвідомості, яка сприймає порядок лише через призму цінностей автономної особистості.

Інший відомий французький мислитель, натхненник Декларації прав людини та громадянина (1789) Ж.-Ж. Руссо зробив значний внесок у розвиток природних властивостей людини, свободи та рівності. Так зокрема, він наголошував на неможливості поєднання авторитаризму та свободи, а також на незворотності розвитку ліберальних цінностей у суспільстві: «Навіть якщо б кожен і міг відчужувати самого себе, своїх дітей він відчужувати не може. Вони народжуються людьми і вільними, їхня свобода належить їм, і ніхто не має права розпоряджатися цією свободою, окрім них самих. Поки вони не досягли повноліття, батько може від їхнього імені визначити для них певні умови для збереження їхнього життя і для їхнього добробуту, але він не може незворотно і без будь-яких умов віддати комусь своїх дітей, оскільки такий дар суперечить цілям природи. Отже, аби кожне самочинне урядування могло перетворитися на законне, необхідно, щоб кожне покоління вирішувало — приймати його, чи відкинути; але тоді це урядування не було б самочинним» [3, с. 206]. Отже, на прикладі сімейних стосунків Руссо демонструє незворотність ліберальних процесів у суспільстві. Свобода може бути протягом тисячоліть обмежена, придушена, однак, якщо цей принцип вже розкрився, його зміст розгорнувся у правосвідомості, то зворотного шляху немає, тому що розкривається сама природа людини, подібно до того як батько не може відмовитись від власних дітей. Суспільство, що розкрило власну природу не може відмовитись від неї. Таким чином

принцип свободи перетворюється на критерій не лише громадського, а й політичного життя. Ліберальне суспільство не може мати авторитарну владу, а завжди буде чинити їй опір, на чому наголошує Руссо у своїй теорії суспільного договору.

Великий внесок у розвиток та впровадження ліберальних цінностей зробив Т. Джефферсон. Так, зокрема, він наголошував на різних формах існування суспільства: «Суспільства існують у трьох досить різних формах: 1) без уряду, як у наших індіанців; 2) з урядом, на який воля кожного має прямий вплив, як у випадку з Англією в меншому ступені, а в наших Штатах — у більшому; 3) з урядом сили, як у всіх інших монархіях та у більшості інших республік... У другому стані багато блага. При ньому маси людей насолоджуються дорогоцінною свободою й щастям» [4], [5, с. 7]. Отже, дійсно, різні суспільства існують з позиції свободи в різних формах, в одних її більше, в інших менше. Однак, як справедливо вказує Т. Джефферсон деякі суспільства позбавлені блага та цінності жити так, як вони бажають. Ліберальне суспільство є кульмінацією багатовікової складної боротьби особистості за власне, незалежне буття. Саме таке суспільство більше наділене благами за інші, тому що через свободу вони стають доступні кожному. Отже, форма держави має критично важливе значення для розвитку ліберального суспільства. У даному випадку мова іде про обов'язковість впливу народу на владу через вибори. Саме Т. Джефферсону належить відома фраза «найкращим є той уряд, який править найменше». Так концепція сильної держави Макіавеллі, яка передусім має захищати себе та народ ціною будь-яких обмежень перестає бути актуальною, етанізм після буржуазних революцій в Європі та незалежності США перестає бути актуальним для прогресивної частини цивілізації.

В.Д. Титов відмічає позиції Т. Джефферсона щодо шкідливості теорії суспільного договору: За Джефферсоном, люди в кожному поколінні вільні самі вирішувати, чи підтримувати їм існуючий уряд. Уряд не є стороною в контракті, який він може спробувати звернути проти людей. Він складається з функціонерів, яким народ усього лише тимчасово довірив владу. У цьому й полягає зміст демократії як дійсного «правління народу, через сам народ і для народу» [5, с. 8]. Як відомо, теорія суспільного договору пояснює появу політичної влади через умовний договір, який укладає народ зі своїм сувереном, делегуючи йому частину власної свободи, але разом з тим обмежує волю монарха умовами договору. В умовах монархічної форми правління така теорія виглядала доволі логічною і доволі широко поширена у Європі, однак за умови республіканського демократичного устрою у державі потреби в обмеженні влади монарха немає, вся Декларація незалежності присвячена критиці англійської колоніальної політики і способів здійснення влади. Суспільство може міняти власний уряд і вимоги до нього стільки, скільки буде потрібно, оскільки держава має існувати не для договору, а для народу. Уряд є слугою народу, а не виконавцем не існуючого контракту, у чому зрештою і полягає вища цінність ліберальних ідей у політико-правовому житті суспільства.

Т. Джефферсон є абсолютним радикальним прихильником принципу свободи, для нього є геть не прийнятним стан справ, де відбувається обмеження чи скасування свобод для певної частини населення. Так, зокрема, у своєму листі до В. Шорта він наголошує: «I would have seen half the earth desolated. Were there but an Adam and an Eve left in every country, and left free, it would be better than as it now is / Я б волів бачити половину землі спустошеною. Якби в кожній країні залишилися лише Адам і Єва і залишилися вільними, це було б краще, ніж зараз» [6]. Абсолютно фанатична відданість ліберальним цінностям зрештою мали свої нормативні наслідки і поширилися всією Євро-

пою. Лише нульова толерантність до будь яких форм суспільної залежності змогла у повній мірі утвердити у правосвідомості та суспільній реальності істинні цінності для щастя людини.

Отже, виходячи із вищесказаного можна зробити наступні висновки:

1. Ідеї Дж. Локка поклали принцип свободи та автономії людини із розряду привілеїв у розряд вроджених прав. Свобода, її обсяг має бути не дарована кимось, а визнана, керуючись здоровим глуздом і знаннями про людину. Ліберальна позиція Дж. Локка покладає абсолютність вродженої свободи, незалежної від влади, яка може бути потрібна саме для врядування життя суспільства, окремої особистості. Відтак, виникає твердження про народне походження влади, а відповідно про її обмеженість. Ліберальна ідеологія апелює до людського розуму, чим звеличує кожну особистість у її можливостях на власний розсуд будувати свою життєдіяльність, без сторонньої опіки.

2. Ш.Л. Монтеск'є наголошує, що свобода це не просто природна властивість людини, не просто принцип

життя, але й частина влади. Ліберальне суспільство можливе лише у народній державі, тобто такій, де виток змісту правових норм та формування влади залежить безпосередньо від народу. Принцип свободи є абсолютним благом та цінністю, однак не завжди він є благом історичним. Ш.Л. Монтеск'є вказує на проблему реалізації цього принципу для суспільств, у яких відсутня відповідна історична пам'ять.

3. Руссо демонструє незворотність ліберальних процесів у суспільстві. Свобода може бути протягом тисячоліть обмежена, придушена, однак, якщо цей принцип вже розкрився, його зміст розгорнувся у правосвідомості, то зворотного шляху немає, тому що розкривається сама природа людини.

4. Т. Джефферсон аргументує, що саме ліберальне суспільство більше наділене благами за інші, тому що через свободу вони стають доступні кожному. Отже, форма держави має критично важливе значення для розвитку ліберального суспільства. У даному випадку мова іде про обов'язковість впливу народу на владу через вибори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джон Локк Два трактата о правлении. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. Т. 3. М.: Мысль, 1988. С. 137–405.
2. Монтескье Ш. Л.: О духе законов. Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. 803 с.
3. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. 349 с.
4. Лист Джефферсона з Парижа від 30 січня 1787 р. до Джеймса Медісона Jefferson, T. Letter to WTJ . Vol. VI. P. 63–73.
5. Титов В. Д. Філософсько-правові погляди Томаса Джефферсона. *Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, соціологія, 2010. Вип. 5. С. 3–12.
6. From Thomas Jefferson to William Short, 3 January 1793 URL: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-25-02-0016>